

4. Παράκτιος Τουρισμός & Παράκτια Τουριστική Ναυτιλία

Δρ. Άννα Κουρτεσοπούλου
Χειμερινό εξάμηνο 2020-21

Ενότητες μαθήματος

- Ορισμός παράκτιου τουρισμού & τυπολογία
- Αίτια υποβάθμισης του παράκτιου χώρου
- Επιπτώσεις τουριστικής ανάπτυξης στις παράκτιες ακτές
- Γνωστοί προορισμοί παράκτιου τουρισμού
- Εθνικές πολιτικές και πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις παράκτιες περιοχές
- Παράκτια τουριστική ναυτιλία
- Η ελληνική αγορά
- Συμπεράσματα

Ορισμός παράκτιου τουρισμού

Ο παράκτιος τουρισμός καλύπτει τον “τουρισμό παραλίας” και δραστηριότητες αναψυχής, π.χ. κολύμβηση και ηλιοθεραπεία, καθώς και άλλες δραστηριότητες για τις οποίες η εγγύτητα με τη θάλασσα συνιστά πλεονέκτημα, όπως παράκτιους περιπάτους και παρατήρηση της άγριας ζωής.

Ορισμός παράκτιας ζώνης

Παράκτια ζώνη κατά έναν εναλλακτικό ορισμό είναι, «μια ζώνη ξηράς και θάλασσας ποικίλου πλάτους, το οποίο εξαρτάται από τη φύση του περιβάλλοντος, τις ανάγκες διαχείρισης του, τις δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα και τις ευκαιρίες που προσφέρονται για περιβαλλοντική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη»

(Commission, 2016)

Τα συστατικά του θαλάσσιου χώρου

Εισαγωγή

Οι παράκτιες ζώνες

- συγκαταλέγονται στις πιο **παραγωγικές περιοχές του κόσμου**, οι οποίες προσφέρουν μια μεγάλη ποικιλία αξιόλογων διαμονών και υπηρεσιών οικοσυστήματος που ήταν πάντα στο επίκεντρο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων

Περιλαμβάνουν ένα αρκετά μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων

- που πραγματοποιούνται τόσο στις παράκτιες πλευρές όσο και στα παράκτιες υδάτινες περιοχές.
- Λόγω αυτών των ελκυστικών χαρακτηριστικών, ο πληθυσμός γίνεται πιο πυκνός γρήγορα

Αύξηση του πληθυσμού

- ✓ το 2025 περίπου το 75% του πληθυσμού του πλανήτη θα διαβιώνει σε παράκτιες περιοχές

(The World Bank Data, 2014)

- ✓ Κατά συνέπεια, ένας αυξανόμενος παράκτιος πληθυσμός θα ασκήσει τεράστια πίεση στα παράκτια οικοσυστήματα

(UNEP, 2010)

- ✓ το 2008 τη Μεσογειακή λεκάνη επισκέφθηκαν 250 εκατομμύρια άτομα

(UNWTO, 2013)

- ✓ Ο τουρισμός αποφέρει το 11% του ΑΕΠ της Μεσογείου και μέσα στην επόμενη δεκαετία αναμένεται να αυξηθεί κατά 2,9% ετησίως με τις σχετικές θέσεις απασχόλησης να αυξάνονται κατά 2.8% τον χρόνο

(WWF, 2017)

ΑΛΙΕΙΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ: ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΑΛΙΕΙΑ

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

3 ΔΙΣ. \$

η συνολική αξία του αλιευτικού τομέα στη Μεσόγειο

Πηγή: ICFM (2016)

~360,000

αργαζόμενοι (έμσηση και έμσηση απασχόλησης)

Παράκτια αλιεία

του συνολικού στόλου

Πηγή: ICFM (2016)

της αλιείας

13 είδη συνθέτων

των εκπορτώσεων

Πηγή: ICFM (2016)

ΚΡΙΣΙΜΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

80%

των αλιολογηθέντων υφιστάμενων υπερβυθίζονται

Πηγή: ICFM (2016)

Αλιεύματα μπακαλιόρου

Σημερινά επίπεδα

5X

Προτεινόμενα επίπεδα

Πηγή: ICFM (2016)

Τα απορριπτόμενα αλιεύματα συνθέτουν

της αλιευτικής προσπάθειας ετησίως

Πηγή: ICFM (2016)

132,000 χελώνες/χρόνο

Αρχειοθετούνται τεχνικά στη θάλασσα κατά τη διάρκεια αλιευτικών δραστηριοτήτων

Πηγή: Coastal (2016)

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΒΙΩΣΙΜΟ ΑΛΙΕΥΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Εξασφάλιση αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου και παρακολούθησης

Μικροπρόθεσμοι μεσοπρόθεσμοι σχεδιασμοί

Υπεύθυνη κατανάλωση

Θέσπιση θαλάσσιων προστατευόμενων περιοχών για την προστασία ειδών και οικοτόπων

Προώθηση βιώσιμων αλιευτικών πρακτικών

Στήριξη παρέκτινων αλιείων

Ρύθμιση ερασιτεχνικής αλιείας

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ: ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Αποτελεί το 1/3 του παραγόμενου τουρισμού

Πηγή: EUROSTAT (2014)

Παράγει το 92%

του Φορέου Αντιβάριας Προϊόντος της Μεσογείου

Αναμένονται περυσινάδες από 500 εκ.

αφιζες τουριστών μέχρι το 2030

2030

Πηγή: EUROSTAT (2014)

16%

Ποσοστό του πληθυσμού της Μεσογείου που προσεγγίζει στον τουρισμό (όμοια ή άμεσα)

Πηγή: WTTC (2014)

ΚΡΙΣΙΜΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Οι τουρίστες καταναλώνουν

3-4x περισσότερο νερό από ότι ένας ντόπιος

Πηγή: EUROSTAT (2014)

52%

Συνεισφορά του παρήκτου τουρισμού στα θαλάσσια /παράκτια απορρίματα (κράτη μέλη της ΕΕ)

Πηγή: Eurostat (2014)

Μας σκέλει οπταγμαίς

Παροχή αλάτια αντισοσημένη, κυρίως ελπίας του παρήκτου τουρισμού

Πηγή: Eurostat (2014)

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΒΙΩΣΙΜΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙ

Ανάπτυξη ολοκληρωμένων εθνικών πολιτικών για βιώσιμο τουρισμό

Εγκαιθέρωση επαρκών μηχανισμών διακυβέρνησης σε εθνικό, τοπικό και περιφερειακό επίπεδο

Υιοθέτηση πρακτικών και εφαρμογή κωδών πρακτικών

Προώθηση έρευνας και καινοτομίας

Προστασία θαλάσσιων πόρων και χρήση ορθών πρακτικών ζώνισης και σχεδιασμού του παράκτιου χώρου

Βελτίωση κινήτρων και απαντήσεων για βιώσιμες τουριστικές δραστηριότητες

Activities with high growth and employment prospects

Mature economic activities

- Coastal tourism & yachting
- Offshore oil & gas
- Coastal protection
- Short sea shipping

Emerging sectors

- Cruise tourism
- Offshore wind
- Marine monitoring and surveillance
- Marine aquatic products

Sectors in pre-development phase

- Ocean renewable energy
- Marine mineral mining
- Blue biotechnology

- ✓ Ο παράκτιος τουρισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το πρότυπο της μαζικής τουριστικής ανάπτυξης, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού τουριστών που προσελκύεται κατά τους θερινούς μήνες. Το πρότυπο του μαζικού τουρισμού των 3S (Sea, Sun, Sand), το οποίο αναπτύχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970, δημιουργήθηκε εξαιτίας της αυξημένης ζήτησης για τουριστικές υπηρεσίες και οδήγησε στη μετατροπή του τουρισμού σε μαζικό προϊόν.

(Λαγός, 2016)

Τυπολογία παράκτιου τουρισμού

- **Ηλιοθεραπεία, περπάτημα στην παραλία και παιχνίδια παραλίας**

-αναπτύσσονται επιχειρηματικά σχέδια παροχής υπηρεσιών που η εφαρμογή τους οδηγεί στην δημιουργία ειδικού χώρου στην παραλία που ονομάζεται «οργανωμένη παραλία-πλαζ»

-Ύπαρξη ναυαγοσώστη, υπηρεσίες ηλιοπροστασίας, εστίασης, αποδυτηρίων και χώρων υγιεινής, παροχή ιατρικών υπηρεσιών, εκμίσθωση θαλάσσιων μέσων αναψυχής (κανό, jet ski, κ.λπ.), στη λειτουργία σχολών εκμάθησης θαλασίων αθλημάτων

το ψάρεμα από την ακτή

- ✓ Δημοφιλής δραστηριότητα αναψυχής όπου άνθρωπος έρχεται σε επαφή με το φυσικό περιβάλλον και απολαμβάνει την χαλάρωση και δράση
- ✓ Σε πολλές περιοχές το ψάρεμα από την ακτή έχει οργανωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε καθίσταται τουριστικό προϊόν.
- ✓ Πωλούνται άδειες αλιείας περιορισμένης χρονικής διάρκειας, ενοικιάζονται δωμάτια σε τουριστικά καταλύματα της περιοχής από τουρίστες που έρχονται αποκλειστικά και μόνο για το ψάρεμα και παρέχονται υπηρεσίες ξεναγού-οδηγού για την ευρύτερη περιοχή του ψαρέματος.

- ✓ Για παράδειγμα στην Κούβα το υπουργείο τουρισμού σε κοινοπραξία με την ιατρική εταιρεία Anaiou εκμεταλλεύεται την ερασιτεχνική αλιεία ως τουριστική δραστηριότητα. Οι ερασιτέχνες ψαράδες ακολουθούν την τακτική της σύλληψης και απελευθέρωσης των αλιευμάτων
- ✓ στις χώρες Ισλανδία, Ιρλανδία και Σκοτία η αλιεία του σολομού από την ξηρά με καλάμι έχει καταστεί τουριστικό προϊόν και μάλιστα έχει αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε ομιλούν για βιομηχανία του αλιευτικού τουρισμού.
- ✓ Η Ισλανδία αξιοποιώντας τα υγιή οικοσυστήματα και τα μαγευτικά ηλιοβασιλέματα που το καλοκαίρι, την εποχή του ψαρέματος, διαρκούν γύρω στις 2 ώρες, κατέστησε το ψάρεμα του σολομού βιομηχανία αλιευτικού τουρισμού που προσφέρει στην οικονομία της πάνω από 20 εκατομμύρια € ετησίως

Μυλωνόπουλος (2006)

Τυπολογία.....

- η παρατήρηση από την ξηρά θαλάσσιων θηλαστικών

Η παρατήρηση λαμβάνει χώρα από σκάφος, αεροπλάνο ή από βράχο

η παρατήρηση φαινομένων εξελίχθηκε σε τουριστική δραστηριότητα στην Αυστραλία, Ν. Ζηλανδία, Κανάρια Νησιά, Ιαπωνία και Νορβηγία. Ακολούθησαν το Χονγκ Κονγκ, η Ταϊβάν

η παρακολούθηση του φαινομένου της παλίρροιας,

- συνδυάζεται με την επίσκεψη σε κάποια περιοχή φυσικού κάλλους ή πολιτιστικού ενδιαφέροντος, όπως η περιοχή του Mont Saint Michel στη Γαλλία όπου οι επισκέπτες συνδυάζουν την επίσκεψη στο μοναδικό μοναστήρι-κάστρο με την παρατήρηση του μοναδικού παλιρροϊκού φαινομένου που συμβαίνει γύρω από τη νησίδα στο κέντρο της οποίας υψώνεται το μοναστήρι

η απόλαυση του θαλάσσιου περιβάλλοντος

Η (θέα, θαλάσσια αύρα), με την παράλληλη παροχή τουριστικών υπηρεσιών υψηλού επιπέδου π.χ. από παράκτια ξενοδοχεία, θέρετρα κ.λπ.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της πόλης του Μπράιτον. Το Μπράιτον είναι ένα από τα παλαιότερα και ίσως τα πιο γνωστά παραθαλάσσια θέρετρα της Αγγλίας

Δραστηριότητες στο θαλάσσιο χώρο

Εκτός από τον τουρισμό παραλίας που περιλαμβάνει δραστηριότητες όπως περιγράφηκαν πιο πάνω υπάρχουν και δραστηριότητες αναψυχής που γίνονται στο θαλάσσιο χώρο αλλά κοντά στις ακτές

✓ Κολύμβηση

- ✓ **Surfing** (παραλία Οάχου (Οαηου) και το Waikiki στη Χαβάη, το Τουβαλού στα νησιά Φίτζι, η ακτή Jefferey και το Χρυσό Μίλι στο Ντέρμπαν (Νότια Αφρική), το Queensland στην Αυστραλία, η Venice στην Καλιφόρνια, το Ακαπούλκο στο Μεξικό κ.λπ. ανέπτυξαν σημαντική τουριστική βιομηχανία, που βασίζεται στο γεγονός ότι οι συγκεκριμένες περιοχές θεωρήθηκαν ο «παράδεισος των σέρφερς με πάνω από 1 εκ. επισκέπτες το κάθε ένα ετησίως.

Δραστηριότητες στο θαλάσσιο χώρο

A white sailboat is beached on a sandy shore. The water is a vibrant turquoise color, and the sky is a clear, bright blue. The scene is bright and sunny, suggesting a tropical or coastal location.

- Winsurfing
- Θαλάσσιο σκι
- Θαλάσσιο αλεξίπτωτο
- μηχανοκίνητα μέσα θαλάσσιας αναψυχής (Aqua scooter, Θαλάσσιο μοτοποδήλατο κλπ)
- κανο και καγιάκ

Ήπιες μορφές τουρισμού που δύναται να αναπτυχθούν σε παράκτιες περιοχές

- ✓ Θαλάσσιος τουρισμός
- ✓ Πολιτιστικός τουρισμός
- ✓ Αθλητικός τουρισμός ή τουρισμός περιπέτειας
- ✓ Καταδυτικός τουρισμός
- ✓ Ιστιοπλοϊκός τουρισμός
- ✓ Rafting και Canoe Kayak
- ✓ Φυσιολατρικός τουρισμός
- ✓ Πεζοπορία
- ✓ Ιππασία

Επιπτώσεις τουριστικής ανάπτυξης στις παράκτιες ακτές

Αρνητικές

- Γραμμική αστικοποίηση, οικοδόμηση σπιτιών
- Ναυτιλιακές βιομηχανίες κατά μήκος των ακτών,
- Έχουν σαν συνέπεια την μείωση του χώρου για τα φυσικά οικοσυστήματα αλλά και τη βιοποικιλότητα τους
- Η αύξηση κυκλοφορίας των οχημάτων και της γενικής παραγωγής αποβλήτων
- Μόλυνση του αέρα με αέρια θερμοκηπίου,
- Προβλήματα επεξεργασίας και διάθεσης στερεών αποβλήτων
- Έντονη ναυσιπλοΐα στα παράκτια ύδατα προκαλεί ρύπανση των κόλπων και των κολπίσκων, ιδιαίτερα κοντά σε λιμάνια, μεγάλες πόλεις και βιομηχανικές περιοχές απώλεια οικοτόπων, μείωση της ποικιλομορφίας, είδη άγριας ζωής και εξαφάνιση των παραδοσιακών δραστηριοτήτων των τοπικών κοινοτήτων, όπως η αλιεία και γεωργία

(European Commission, 2013)

Επιπτώσεις .... συνέχεια

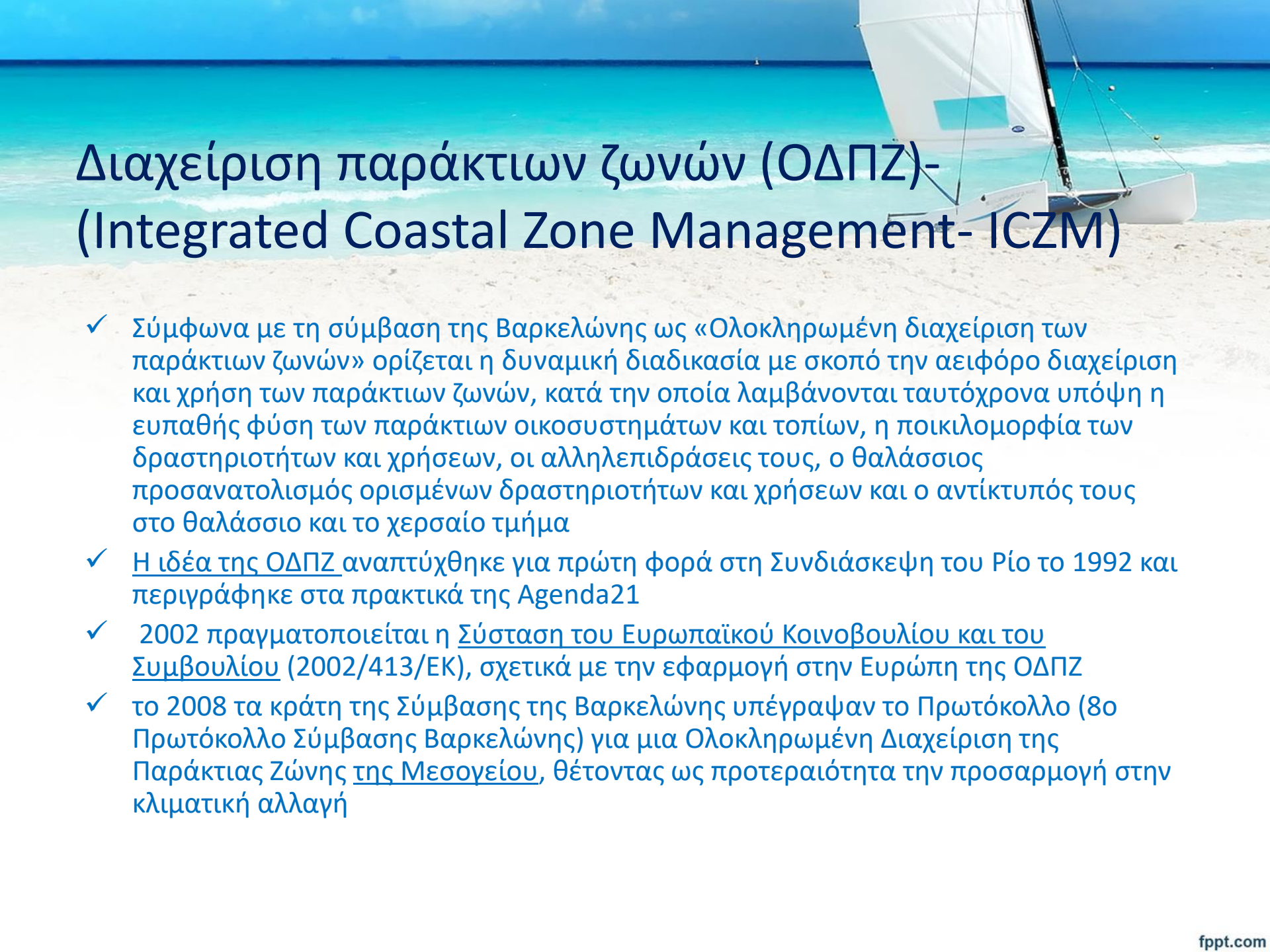
Αρνητικές

- η δημιουργία ή επέκταση των λιμανιών και μαρίνων, αποτελούν σοβαρή απειλή για τα φυσικά οικοσυστήματα και οδηγούν σε σημαντικό βαθμό σε αλλαγές του τοπίου
- η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την υπερεκμετάλλευση και χρήση του νερού και του εδάφους από τις τουριστικές εγκαταστάσεις
- Η άντληση πόσιμου νερού, πέραν την χρήσης του για την κάλυψη αναγκών ύδρευσης των κατοίκων και τουριστών, αλλά και για την κάλυψη αναγκών συντήρησης εγκαταστάσεων (π.χ. κήπος, πισίνες) οδηγεί στην εξάντληση των αποθεμάτων του

(Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001)

Γνωστοί προορισμοί παράκτιου τουρισμού

- Μαϊάμι, Φλώριδα, που δέχεται πάνω από ένα εκατομμύριο επισκέπτες κάθε χρόνο
- Κορακάνα (Βραζιλία), το Χαϊκί (Χαβάη), η Ριβιέρα (Γαλλία), το Ακαπούλκο (Μεξικό)

Διαχείριση παράκτιων ζωνών (ΟΔΠΖ)- (Integrated Coastal Zone Management- ICZM)

- ✓ Σύμφωνα με τη σύμβαση της Βαρκελώνης ως «Ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων ζωνών» ορίζεται η δυναμική διαδικασία με σκοπό την αειφόρο διαχείριση και χρήση των παράκτιων ζωνών, κατά την οποία λαμβάνονται ταυτόχρονα υπόψη η ευπαθής φύση των παράκτιων οικοσυστημάτων και τοπίων, η ποικιλομορφία των δραστηριοτήτων και χρήσεων, οι αλληλεπιδράσεις τους, ο θαλάσσιος προσανατολισμός ορισμένων δραστηριοτήτων και χρήσεων και ο αντίκτυπός τους στο θαλάσσιο και το χερσαίο τμήμα
- ✓ Η ιδέα της ΟΔΠΖ αναπτύχθηκε για πρώτη φορά στη Συνδιάσκεψη του Ρίο το 1992 και περιγράφηκε στα πρακτικά της Agenda21
- ✓ 2002 πραγματοποιείται η Σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (2002/413/ΕΚ), σχετικά με την εφαρμογή στην Ευρώπη της ΟΔΠΖ
- ✓ το 2008 τα κράτη της Σύμβασης της Βαρκελώνης υπέγραψαν το Πρωτόκολλο (8ο Πρωτόκολλο Σύμβασης Βαρκελώνης) για μια Ολοκληρωμένη Διαχείριση της Παράκτιας Ζώνης της Μεσογείου, θέτοντας ως προτεραιότητα την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή

Διαχείριση παράκτιων ζωνών (ΟΔΠΖ)

Πρωτόκολλο για την ολοκληρωμένη Διαχείριση Παράκτιων Ζώνων της Μεσογείου (Μάρτιος 2011)

Βασικά στοιχεία της Ολοκληρωμένης Διαχείρισης Παράκτιων Ζωνών είναι:

- προστασία και αειφόρος χρήση των παράκτιων ζωνών
- διαφύλαξη των φυσικών πόρων από τις οικονομικές δραστηριότητες (γεωργία, βιομηχανία, αλιεία, υδατοκαλλιέργεια, τουρισμός, αθλητικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες, χρήση συγκεκριμένων φυσικών πόρων, υποδομή, ενεργειακές εγκαταστάσεις, λιμένες και θαλάσσιες εργασίες και δομές, θαλάσσιες δραστηριότητες)
- προστασία των χαρακτηριστικών ορισμένων ειδικών παράκτιων οικοσυστημάτων,
- αναγνώριση της φυσικής και πολιτιστικής αξία των παράκτιων τοπίων
- διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής, αρχαιολογικής και την ιστορικής κληρονομιάς των παράκτιων ζωνών
- εξασφάλιση αποτελεσματικής διακυβέρνησης και συμμετοχής ενδιαφερομένων μερών
- ανάληψη δραστηριοτήτων ευαισθητοποίησης, κατάρτισης, εκπαίδευσης και έρευνας

Θεσμικό πλαίσιο Ελλάδα (ΟΔΠΖ)

- ✓ Το Ευρωπαϊκό Οικολογικό Δίκτυο Natura 2000 περιλαμβάνει χερσαίες και θαλάσσιες περιοχές
- ✓ νόμος 2971/2001 «Αιγιαλός παραλία και άλλες διατάξεις»
- ✓ 2014 Οδηγία 2014/89/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του περί θεσπίσεως πλαισίου για τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό και απαιτεί μια ολοκληρωμένη προσέγγιση προγραμματισμού και διαχείρισης.
- ✓ Η ελληνική νομοθεσία ενσωμάτωσε την οδηγία αυτή με τον νόμο 4546/2018 -ΦΕΚ101/Α/12-6-2018.
- ✓ Ευρωπαϊκό πρόγραμμα MEDSEATIES (Inclusive Governance for Sustainable Mediterranean Coastal Metropolis - Ολοκληρωμένη Διαχείριση Θαλάσσιας Ζώνης σε 6 Βιώσιμες Μεσογειακές Μητροπόλεις) ανάμεσα τους και η Θεσσαλονίκη

Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης (ΟΔΠΖ)

ο Δήμος Θεσσαλονίκης έχει θέσει στόχους που θέλει να υλοποιήσει με χρονικό ορίζοντα το 2030:

- ✓ η Προοπτική δημιουργίας Δικτύου Μαρίνων και ανάπτυξης Τουριστικών Υποδομών.
- ✓ η Υποδοχή σκαφών στον κόλπο του Θερμαϊκού.
- ✓ η Ανάπτυξη του ναυταθλητισμού.
- ✓ η Περιβαλλοντική προστασία του θαλάσσιου στοιχείου.
- ✓ η Ίδρυση Δημοτικού Λιμενικού Γραφείου, δηλαδή μιας ενιαίας αρχής, που θα ορίζει τις χρήσεις στον κόλπο του Θερμαϊκού.
- ✓ η Προστασία και ανάπτυξη της Παράκτιας Ζώνης με Κοινωνική Ενεργοποίηση και συμμετοχή της Κοινωνίας των Πολιτών

Παράκτια τουριστική ναυτιλία

Ημερήσιες κρουαζιέρες

- Για την διάκριση τους αναφέρονται σαν ημερήσιες θαλάσσιες περιηγήσεις
- Προσφέροντα από ημερόπλοια
- Μόνο μέρα και μικρή διάρκεια (χωρίς καμπίνες και εστιατόρια)
- Μπορεί να έχει την μορφή κρουαζιέρας μικρότερης εμβέλειας με ή χωρίς σταθμούς
- Το περιεχόμενο της μπορεί να είναι καθαρά η μεταφορά των τουριστών

Διακομηχάλης (2009)

Ενδεικτικά προγράμματα

- Από Πειραιά σε Αίγινα, Αγκίστρι, Πόρο, Ύδρα, Σπάτσες, Σούνιο
- Περίπλους του Αγίου Ορους με αφετηρία τον Όρμο Παναγίας στη Χαλκιδική

Διακομηχάλης (2009)

Επιχειρήσεις του κλάδου

Πανελλήνια Ένωση Επαγγελματικών Τουριστικών Ημεροπλόων Σκαφών Π.ΕΝ.Τ.Η.Σ.)

- 600 πλοία
- 470 επιχειρήσεις
- 4.000.000 Επιβάτες ανα περίοδο
- 2000 προσωπικό πλοίων
- 1000 προσωπικό γραφείων
- 130.000 ευρώ Μ. ακαθάριστων εσόδων ανα πλοίο
- 40-400 άτομα μεταφορική ικανότητα

Διακομηχάλης (2009)

MEDSEATIES

A European project for coastal cities management

Παρακολούθηση βίντεο

[https://centre-
architecture.thessaloniki.gr/m
edseaties-3/](https://centre-architecture.thessaloniki.gr/m-edseaties-3/)

Παραδείγματα Υπολογισμού Φέρουσας Ικανότητας

Η περίπτωση του νησιού Έλβα (Ιταλία)

- ένα μαθηματικό μοντέλο για την ανάλυση της φέρουσας ικανότητας του τουρισμού, έτσι ώστε να χρησιμεύει στις τοπικές αρχές ως εργαλείο διαχείρισης και χάραξης πολιτικής για τον συγκεκριμένο τομέα.

Limiting factors	Tourists per day	Scenarios	ALARM DEGREE			
Water supply	52,646	conseravative	I			
Beach use	60,1	high sustainability		II		
Waste Treatment	65,428	low sustainability			III	
tourists / inhabitants	89,922	degenerative				IV

Coccosis Mexa & Collovini (2002)

Κατευθύνσεις ανάπτυξης καταδυτικού τουρισμού

- ✓ ανάπτυξη **τουρισμού καταδύσεων**, αυτόνομων ή οργανωμένων στο θαλάσσιο χώρο, με στόχο τον εμπλουτισμό του τουριστικού προϊόντος,
- ✓ ανάπτυξη θαλάσσιων **καταδυτικών πάρκων** με στόχο την αναψυχή και τα οποία οριοθετούνται σε θαλάσσιες περιοχές εφαιπτόμενες ή μη της αυτής, προστατευμένες από την αλιεία και από άλλες θαλάσσιες και υποθαλάσσιες δραστηριότητες, εντός των οποίων αναπτύσσονται και διεξάγονται καταδυτικές δραστηριότητες διαφόρων μορφών,
- ✓ **ανάπτυξη υποθαλάσσιων μουσείων** με στόχο την αναψυχή και σε θαλάσσιες περιοχές με κατάλληλο ενάλιο απόθεμα, υπό τους όρους και τις δεσμεύσεις που αφορούν τα αρχαιολογικά μνημεία και τόπους,
- ✓ τα θαλάσσια καταδυτικά πάρκα και υποβρύχια μουσεία, αναπτύσσονται σε περιοχές που διαθέτουν τους κατάλληλους πόρους (υποθαλάσσιοι γεωλογικοί σχηματισμοί, πλούσια ιχθυοπανίδα, ιδιαίτερα οικοσυστήματα, ναυάγια, ενάλιες αρχαιότητες, κ.α.)

για την χωροθέτηση καταδυτικών και πάρκων και υποβρύχιων μουσείων, απαιτούνται:

- ✓ επαρκής οδική προσβασιμότητα,
- ✓ λιμενική υποδομή σε απόσταση μικρότερη των 10 Ν.μ.

(Ε.Π.Σ.Χ.Α.Α.Τ., 2012)

Παυλοπέτρι

- Η βυθισμένη αρχαιοελληνική πόλη που μάγεψε τους αρχαιολόγους και το BBC. Πρώτος την εντόπισε ο Φωκίων Νέγρης το 1904 και την ανέδειξε ο καθηγητής Φλέμινγκ...

Βίντεο

- Διαβάστε όλο το άρθρο: <http://www.mixanitouxrono.u.gr/h-elliniki-poli-kato-apos-ti-thalassa-tis-elafonisou-tin-vrike-o-fokion-negris-to-1904-alla-tin-apokalipse-to-1967-o-vretanos-kathigitis-flemingk>

ΗΜΕΡΙΔΑ ΘΕΜΑΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΒΑΤΙΚΑ

Σχεδιασμός ανάπτυξης
δραστηριοτήτων υπαίθριας αναψυχής
στα Βάτικα Λακωνίας
Δρ. Άννα Κουρτεσοπούλου,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

VisitVatika.gr© 2017

Νεάπολη Λακωνίας 25/06/2017

Οι κρυμμένοι θησαυροί στα Βάτικα

Μία παραθαλάσσια κωμόπολη της Λακωνίας

Πλούσια σε πεζοπορικές διαδρομές

Επισκέψιμα σπήλαια

Γεωπάρκα

Αναρριχητικά πεδία

Υποθαλάσσιους βυθισμένους πολιτισμούς

Ναυάγια & πλούσιο βυθό για ελεύθερη κατάδυση

Δυνατότητα διαδρομών με ποδήλατα

Μονοπάτια στην περιοχή Βάτικα

Διαδρομές Χερσονήσου Μαλέα

το πλήθος των βυζαντινών μονών και εκκλησιών, που υπάρχουν στην περιοχή είναι η αιτία να ονομαστεί η περιοχή «Μικρό Άγιο Όρος»

Φαρακλό/ Παραδείσι/ Νεάπολη

Δ1 (από Παραδείσι): 3.405μ διάρκεια: 1ω 15λ επίπεδο δυσκολίας (ΕΔ): 3

Δ5 (Φαρακλό): 3.525μ διάρκεια: 1ω 10λ επίπεδο δυσκολίας (ΕΔ): 2

Βελανίδια/ Ψάρος Μαλέα (Εθνικό μονοπάτι 33)

Δ10: 8.570μ διάρκεια: 2ω 45λ επίπεδο δυσκολίας (ΕΔ): 3

Βελανίδια/ Αγία Μαρίνα Γερμανικό Παρατηρητήριο

Δ11: 5.595μ διάρκεια: 1ω 45λ επίπεδο δυσκολίας (ΕΔ): 3

Αγία Μαρίνα/ Προφήτης Ηλίας

Δ13: 3.975μ διάρκεια: 1ω 20λ επίπεδο δυσκολίας (ΕΔ): 2

Αγία Μαρίνα/ Αγία Ειρήνη

Δ14: 5.925μ διάρκεια: 2ω επίπεδο δυσκολίας (ΕΔ): 2

Άγιος Φωκάς/ Σπήλαιο Καστανιά

Π20: 10.2205μ διάρκεια: 3ω 25λ επίπεδο δυσκολίας (ΕΔ): 3

Ζόμπολο... Ένας νέος αναρριχητικός παράδεισος

- ✓ Ένα πεδίο εξαιρετικής ποιότητας ασβεστόλιθου
- ✓ Προσφέρει άπειρες δυνατότητες για ανοιγμα διαδρομών αθλητικής αναρρίχησης ή παραδοσιακής μέχρι πέντε σκοινιές
- ✓ Μέχρι σήμερα έχουν ανοιχτεί 150 διαδρομές αθλητικού χαρακτήρα 3 διαφορετικά πεδία
- ✓ Χώρος στάθμευσης & εύκολη πρόσβαση (5-10 λεπτά μονοπάτι) από τον χώρο στάθμευσης

3 συνεχόμενες χρονιές πραγματοποιήθηκε φεστιβάλ αναρρίχησης για γνωριμία με το νέο πεδίο αλλά ο θεσμός δεν συνεχίστηκε

Πλησιέστερα πεδία αναρρίχησης

1. **Λαγκάδα Λακωνίας Σπάρτη** 97 διαδρομές 5λεπτά πρόσβαση
2. **Κυπαρίσσι Λακωνίας (1ο Φεστιβάλ Αναρρίχησης 2015)** **130** διαδρομές, **5** πεδία **δύσκολες σε επίπεδο**
3. **Λεωνίδιο Μονή Ελώνας** 10 διαδρομές 1 λεπτό προσβ.

Καταδυτικός τουρισμός

Οι αυτοδύτες στην Ευρώπη αυξάνονται κάθε χρόνο και ξεπερνούν ήδη τον αριθμό των 3,5 εκατομμυρίων, από τους οποίους εκτιμάται ότι το 70% επιλέγει μεσογειακούς προορισμούς, ενώ ο ετήσιος τζίρος υπερβαίνει τα 2 δισ. ευρώ

Το 2013 βούτηξαν στα ελληνικά νερά περίπου 230.000 άνθρωποι
Οι προοπτικές ανάπτυξης του καταδυτικού τουρισμού στην Ελλάδα είναι τεράστιες.
Με περισσότερα από 1.500 ναυάγια διαφόρων εποχών,
πάνω από 15.000 χιλιόμετρα ακτογραμμής
και βυθισμένες πολιτείες από τα προϊστορικά ακόμη χρόνια,
ζεστά και διαυγή νερά,

η Ελλάδα μπορεί να γίνει «Καραϊβική» της Ευρώπη

Παυλοπέτρι Η Αρχαιότερη Βυθισμένη Πόλη Του Κόσμου

Το Παυλοπέτρι είναι γνωστή νησίδα, δίπλα στο χωριό Βιγκλάφια. Η ανακάλυψή της έγινε το 1967 από τον **Nicholas Flemming** και την ομάδα του. Ένταξη της περιοχής σε ερευνητικό πρόγραμμα (2009-2013) σε συνεργασία με το Ελληνικό Κέντρο Θαλασσίων Ερευνών, υπό την αιγίδα της Βρετανικής Σχολής Αθηνών και με την έγκριση του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού. Επίσης, τηλεοπτική παραγωγή του βρετανικού δικτύου του BBC παρακολούθηση- βιντεοσκόπηση της έρευνας και την παραγωγή ειδικής ταινίας μορφής [ντοκιμαντέρ](#) με θέμα το Παυλοπέτρι, που πρόσφατα προβλήθηκε στο βρετανικό τηλεοπτικό δίκτυο.

Βυθισμένη ελάχιστα μέτρα κάτω από την επιφάνεια βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την νησίδα η αρχαία πόλη των Βοιών που περιγράφει ο Πausanias στα Λακωνικά τον 2ο μ.χ. αιώνα. Ο βυθός είναι γεμάτος με διασκορπισμένα αγγεία. Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκε μεγάλο κτίριο, μήκους 35 μέτρων, που μάλλον αποτελούσε έδρα και κατοικία της πολιτικής ηγεσίας της πόλης.

Γεωλογικές Εξερευνήσεις

Απολιθωμένο Δάσος Αγίου Νικολάου

Ένα Γεωλογικών Μνημείων του Αιγαίου εκτείνεται στις παράκτιες τοποθεσίες Αγία Μαρίνα, Κόρακας και Σπίθα, βρίσκεται μερικά χιλιόμετρα μετά το χωριό Άγιος Νικόλαος. Λειτουργεί ενημερωτικό περίπτερο, ενώ παρέχονται και δωρεάν ξεναγήσεις. Οι ξεναγήσεις πραγματοποιούνται καθημερινά από τις 10:00 έως τις 19:00 σε Ελληνικά και Αγγλικά.

Σπήλαιο της Καστανιάς

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά σπήλαια της Ελλάδας. Πλούσιο σε πυκνότητα και ποικιλία σχημάτων, χρωμάτων και μορφών, το σπήλαιο κατατάσσεται δεύτερο στο είδος του σε όλη την Ευρώπη. Η έκταση του Σπηλαίου είναι 1.500 τ.μ., χωρίζεται σε δύο επίπεδα και ο επισκέπτης το περιέρχεται με μια διαδρομή 500 μ.

ΙΣΧΥΡΑ ΣΗΜΕΙΑ

S

- γεωγραφική θέση (ακριτική, άγρια, εντυπωσιακή φύση)
- ήπιο κλίμα
- προστατευόμενη περιοχή (Natura2000)
- δυνατότητα παρατήρησης & μελέτης πουλιών & χλωρίδας βιότοπου
- πλήθος παραδοσιακών οικισμών
- δίκτυο σηματοδοτημένων πεζοπορικών διαδρομών
- θαλάσσιος παράδεισος (παρατήρηση φώκιας, χελώνας, μεγάλοι πληθυσμοί ψαριών & υποθαλάσσιας ζωής)
- ικανοποιητικός αριθμός κάμπινγκ & υπόλοιπων υποδομών διαμονής

ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ

- W**
- οδικό δίκτυο (ελλιπής σύνδεσης του ενός οικισμού με τον πλησιέστερο)
  - Απομονωμένη γεωγραφικά
  - εποχικότητα (μεγάλες διαφορές το χειμώνα ελάχιστες τουριστικές υπηρεσίες)
  - απουσία κεντρικού σχεδιασμού από την Περιφέρεια
  - απουσία τουριστικού μάρκετινγκ (αποσπασματικές & μεμονωμένες πρωτοβουλίες & δίχως συντονισμό & συνεργασία μεταξύ των φορέων)
  - Ανθρώπινο δυναμικό (οικογενειακές επιχειρήσεις στον χώρο της εστίασης με ελλιπή η καθόλου εκπαίδευση πάνω σε θέματα τουρισμού)
  - έλλειψη συμπληρωματικών τουριστικών δομών π.χ. μαρίνες, καταδυτικά κέντρα

-ανάπτυξη τουρισμού αναψυχής σε 5 άξονες δραστηριοτήτων

1) Θαλάσιες (καταδύσεις, snorkeling, ιστιοπλοΐα, συμμετοχή σε παραδοσιακούς τρόπους αλιείας, παρατήρηση ζώων π.χ. φύκιας, κανό-καγιάκ

2) Αναρρίχηση (deep dive solo*, συνδυασμός ιστιοπλοΐας με αναρρίχηση παράκτιων βράχων, bouldering*)

3) Εξερεύνηση σπηλαίων

4) Διάσχιση μονοπατιών & διαδρομές ποδηλάτου (επέκταση σηματοδότησης μονοπατιών)

- ανταγωνισμός σε διεθνές επίπεδο
- Ελλιπής τουριστική συνείδηση (επαγγελματισμός)
- Υστέρηση σε επίπεδο σχεδιασμού & δράσεων προβολής
- Εξάρτηση από το μέλλον των έργων οδικού δικτύου & λιμανιών/μαρίνων
- Υποβάθμιση φυσικού περιβάλλοντος (κακοδιαχείριση βιολογικού καθαρισμού & διαχείρισης απορριμμάτων)

1. Βελτίωσης, διαχείρισης & προώθησης μονοπατιών

Δημιουργία προδιαγραφών ποιότητας πεζοπορικών διαδρομών μέσω της Πιστοποίησης μονοπατιών **γιατί?**

- ✓ ως εργαλείο ενημέρωσης και εξασφάλισης κάποιων ποιοτικών χαρακτηριστικών για ενδιαφερόμενους τουρίστες
- ✓ ως εργαλείο marketing για τον προορισμό
- ✓ δίνεται ιδιαίτερη βάση στην ποιότητα του συνολικού προϊόντος πεζοπορικού τουρισμού που προσφέρεται σε ένα προορισμό
- ✓ στην ελκυστικότητα της συνολικής πεζοπορικής εμπειρίας μέσα από μια σειρά ποιοτικών κριτηρίων αλλά και σε ζητήματα βιωσιμότητα

“Leading Quality Trails-Best of Europe”

Ο φορέας πιστοποίησης, ο ελεγκτής & οι δικαιούχοι

Φορέας πιστοποίησης & διαχειριστής του σήματος ποιότητας **LQT-Best of Europe** είναι η Ευρωπαϊκή Ορειβατική Ομοσπονδία

Προδιαγραφές & διαδικασία

- Η διαδρομή ελέγχεται βάσει 23 κριτηρίων επιλογής (ένα minimum των οποίων πρέπει μια διαδρομή να συγκεντρώνει για να λάβει το σήμα)
- 7 κριτήρια αποκλεισμού που εφαρμόζονται στα λεγόμενα ημερήσια στάδια (περίπου 3 τμήματα 4 χλμ.)
- 11 κριτήρια αποκλεισμού που αφορούν το συνολικό μήκος της υπό αξιολόγηση διαδρομής

Οι κατηγορίες των κριτηρίων αφορούν :

Τη μορφή της επιφάνειας βάρδισης , Το σύστημα σήμανσης, Τη φυσική ομορφιά και το τοπίο, Τα πολιτισμικά θέλγητρα, Τις παροχές κατά μήκος της διαδρομής, Την ασφάλεια & Την προσβασιμότητα στη διαδρομή με μέσα μαζικής μεταφοράς

Υφιστάμενη κατάσταση μονοπατιών Ελλάδα

Στην Ελλάδα στη διαδικασία πιστοποίησης μετέχουν διαδρομές της περιοχής του **Μαινάλου, Αρκαδίας, & Άνδρου**. Ενέργειες πιστοποίησης έχουν ξεκινήσει και στην **Θεσσαλία** πρόσφατα (Μάιος 2017)

Οι μέχρι τώρα αιτούμενοι φορείς δεν ανήκουν στο δημόσιο τομέα

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι πάνω από **7,5 δισ ευρώ** τον χρόνο, δαπανούν οπου συνδυάζουν την **πεζοπορία** με τις διακοπές τους ή και σύντομα ταξίδια αναψυχής, είτε στην χώρα τους είτε πολύ συχνά στο εξωτερικό.

Επομένως είναι μεγάλη ευκαιρία για την Ελλάδα η δημιουργία πιστοποιημένων πεζοπορικών διαδρομών

Τα πιο πετυχημένα μονοπάτια σε προσέλκυση επισκεπτών στην Ελλάδα των τελευταίων ετών είναι το **Kythera Hiking (Κύθηρα)**, το **Menalon Trail (Αρκαδία)**, το **Andros Routes (Άνδρος)**, και το **Sifnos Trails (Σίφνος)**, τα οποία κόστισαν ελάχιστες χιλιάδες ευρώ & προσελκύουν δεκάδες χιλιάδες πεζοπόρους που αποφέρουν στον τόπο υπερπολλαπλάσια κέρδη.

2. Ενίσχυση & Ένταξη του εθελοντισμού

Ο Θεσμός των φροντιστών των πεζοπορικών διαδρομών

Για παράδειγμα στην Αγγλία υπάρχει ο Θεσμός των Εθελοντών Αρχιφυλάκων του Cotswold με πεδία δραστηριοποίησης :

- ✓ υποστήριξη των έργων που αναλαμβάνει η επιτροπή
- ✓ Η προσφορά εργασίας για τη διατήρηση και βελτίωση του τοπίου, τη διατήρηση των μνημείων και των περιοχών άγριας ζωής καθώς και η βελτίωση της προσβασιμότητας περιοχών στην ύπαιθρο
- ✓ Η διάχυση πληροφορίας σχετικά με την περιοχή
- ✓ μέσα από ένα πρόγραμμα οργανωμένων πεζοποριών με ξενάγηση, παρουσιάσεις και με παρουσία σε ποικίλες κοινωνικές εκδηλώσεις που εξυπηρετούν το σκοπό αυτό.
- ✓ -Η εν γένει επαφή με την τοπική κοινωνία και οργανισμό

<http://www.cotswoldsaonb.org.uk/?page=wardens-page>

Σύνοψη σχεδιασμού & ανάπτυξης

Προσέγγιση εναλλακτικού τουρισμού στα Βάτικα

- 1. Εφόσον λοιπόν διαθέτει έναν ή περισσότερους από τους «πόρους»** που μπορούν να προσελκύουν τουρίστες όταν αυτοί είναι «ειδικοί» & έχουν υψηλές απαιτήσεις ή απευθύνονται σε επισκέπτες με ευρύτερα ενδιαφέροντα
- 2. Έχει επίγνωση της αξίας των πόρων (του κεφαλαίου, που συνήθως είναι δημόσιο) που διαθέτει ο προορισμός και των εμπορικών τους δυνατοτήτων. Υποστήριξη από την τοπική κοινωνία της διατήρησης & ανάδειξης του κεφαλαίου αυτού με διάφορους τρόπους. Η ύπαρξη του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού για να τους αξιοποιήσει!!!!**
- 3. Ανάπτυξη δραστηριοτήτων ή πακέτων δραστηριοτήτων από ιδιώτες, από το δημόσιο τομέα, είτε ακόμη από ΜΚΟ ή συνεταιριστικούς φορείς που να στοχεύουν στην ικανοποίηση των κινήτρων του επισκέπτη που να ενσωματώνουν (με αυθεντικό ή σκηνοθετημένο τρόπο) τους πόρους αυτούς προκαλώντας τη δημιουργία προστιθέμενης αξίας.**

3. Δημιουργία ειδικών προϊόντων που περιλαμβάνουν τόσο τις γενικές τουριστικές υπηρεσίες (πχ. διανυκτέρευση, εστίαση) όσο & τις ειδικές υπηρεσίες που είναι απαραίτητες για την ύπαρξη των ειδικών μορφών (πχ. περιπατητικές εκδρομές) που αξιοποιούν τις υπάρχουσες Υποδομές.

4. Προτεραιότητα στην πιστοποίηση των προϊόντων-υπηρεσιών ανεξάρτητα από τον φορέα που προσφέρονται με στόχο τη συνεχή βελτίωση & τη διατήρηση ενός υψηλού επιπέδου υπηρεσιών.

5. Επεξεργασία & προώθηση της ταυτότητας της περιοχής ως διακριτό στοιχείο από τους άλλους προορισμούς, ενώ παράλληλα δημιουργεί και την αντίστοιχη εικόνα που είναι απαραίτητη για τη προβολή

6. **Συστηματική προβολή - προώθηση** των επιμέρους τουριστικών υπηρεσιών, δραστηριοτήτων και προϊόντων αλλά και του προορισμού συνολικά μέσα από το κατάλληλο μείγμα προωθητικών ενεργειών στις οποίες κεντρική θέση έχει η **ηλεκτρονική προβολή**

7. **Δημιουργία ενός συστήματος κρατήσεων** τόσο των βασικών υπηρεσιών όπως είναι εισιτήρια, κατάλυμα, αλλά και άλλων υπηρεσιών που προσφέρονται τοπικά (π.χ. Θαλάσσια ξενάγηση στο Παυλοπέτρι)

8. **Καταγραφή & αξιολόγηση της ικανοποίησης** τουριστών, τοπικών επιχειρηματιών και κατοίκων του προορισμού έτσι ώστε να προβαίνει στις κατάλληλες κινήσεις σχεδιασμού τουριστικής πολιτικής.

Βιβλιογραφία

Coccosis, H., Mexa, A., & Collovini A.(2002), *Defining, measuring and evaluating carrying capacity in European tourism destinations*, B4-3040/2000/294577/MAR/D2, Report. Department of Environmental Studies, University of the Aegean, Athens.

Διακομιχάλης Μ. (2009). Ο θαλάσσιος τουρισμός και οι οικονομικές επιδράσεις. Εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα

Ε.Π.Σ.Χ.Α.Α.Τ. (2012). *Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» (Σ.Μ.Π.Ε.). Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό» (Ε.Π.Σ.Χ.Α.Α.Τ.). Ανάκτηση από http://www.opengov.gr/minenv/wp-content/uploads/downloads/2013/06/smpe_EPSXATT.pdf*

Κοκκώσης Χ. & Τσάρτας Π. (2001). *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*. Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική ΑΕ

Κουρτεσοπούλου, Α. (2017). Σχεδιασμός ανάπτυξης δραστηριοτήτων υπαίθριας αναψυχής στα Βάτικα Λακωνίας. Παρουσίαση σε Ημερίδα θεματικού τουρισμού στα Βάτικα.

Λαγός Δ. (2016). *Θεωρητικές προσεγγίσεις στον τουρισμό*. Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική ΑΕ

Μυλωνόπουλος, Δ. (2006). Το εύρος των ευκαιριών αναψυχής στο παράκτιο περιβάλλον. *Τουριστική Επιστημονική Επιθεώρηση* 3, 1-15.